

УДК 330.101.541(4)

А.С. МАГДІЧ, старший викладач
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ЗАГАЛЬНІ РИСИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті висвітлено спектр питань, що відображають перспективи економічного розвитку країн ЦСЄ, проаналізовано внесок різних компонентів у зростання ВВП.

Ключові слова: країни Центральної та Східної Європи, економічне зростання, структура ВВП, рівень приватного споживання, рівень державного споживання, норма нагромадження основного капіталу, чистий експорт.

Постановка проблеми. В економічній літературі можна зустріти твердження, що сучасні кризи середньострокових циклів – це кризи економічної моделі заможних країн, кризи моделі суспільства споживання. Однак, як свідчить перебіг останньої кризи 2008–2009 рр., кризові явища спостерігалися не тільки у розвинутих країнах, але і в таких, про які прийнято говорити як про транзитивні. Більше того, глибина падіння обсягів виробництва, ступінь руйнування фінансової системи були більш глибокими саме для цих країн. Тому об'єктивно виникає питання про справедливість пов'язування сучасних криз саме із суспільством споживання. Спробуємо з'ясувати, чи є це припущення правильним і якою мірою воно може стосуватися країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ).

Метою цієї статті є аналіз динамічних змін у структурі ВВП у країнах ЦСЄ за витратами, виявлення основного компоненту економічного зростання та порівняння отриманих результатів з аналогічними показниками у розвинутих країнах.

Виклад основного матеріалу. Розвинуті країни уже у 1970-ті рр. демонстрували набагато нижчі темпи зростання населення, ніж країни, що розвиваються, але економічно вони зростали приблизно на одному рівні. При цьому вони мали навіть більшу частку інвестицій у ВВП (оскільки для більшого капіталу

потрібні й більші підтримуючі інвестиції) та позитивне сальдо торговельного балансу. Проте розбіжність між країнами, що розвиваються, та бідними країнами була у 1970-ті рр. зовсім невелика. За рівнем доходу вони відрізнялися лише у два рази, і населення в них зростало однаково швидко – в середньому на 2,5% щороку. Проте вони вже мали значну різницю в темпах зростання ВВП (5–7% у розвинутих країнах та 2–4% у бідних країнах), у першу чергу, за рахунок різниці в інвестиціях (відповідно 22% та 12%). Модель економічного зростання розвинутих країн початку 70-х рр. характерна для сучасних країн, що розвиваються, за винятком того, що останні сьогодні мають помітніші темпи зростання внаслідок того, що показники інвестицій та торговельного балансу в них кращі.

У другій половині ХХ ст. темпи зростання виробництва на душу населення у розвинутих країнах уповільнилися. Сьогодні увесь приріст ВВП (що істотно відстає від країн, що розвиваються) пов'язаний, передусім, зі зростанням сфери послуг. Таким чином, поняття економічного зростання в розвинутих країнах дещо модифікувалося і мало стосується збільшення споживання ресурсів або власне матеріального виробництва. У країнах, що розвиваються, картина дещо інша, передусім тому, що у них продовжує збільшуватися кількість населення і їм потрібне не

просто зростання, а зростання на душу населення, і не у сфері послуг, а у сфері продовольства та виробництва різних товарів. Джерелами економічного зростання у країнах, що розвиваються, є інвестиції та девальвація національної валюти. Проте таке зростання має істотні недоліки. Йдеться, передусім, про альтернативні витрати, тобто про необхідність жертвувати поточним споживанням, щоб забезпечити економічне зростання та мати можливість збільшити споживання у майбутньому. Таким чином, збільшення інвестицій у виробництво інвестиційних товарів, що обумовлюють економічне зростання та процвітання, призводить до скорочення ресурсів, які спрямовуються на виробництво товарів та послуг поточного споживання. Крім того, основу інвестицій складають заощадження, які є частиною доходу, отриманого в особисте розпорядження (РД = С (споживання) + S (заощадження)). За заданої величини доходу, отриманого в особисте розпорядження, зростання заощаджень для забезпечення збільшення інвестицій та споживання у майбутньому потребує скорочення споживання в сьогоденні.

Окрім альтернативних витрат, які супроводжують економічне зростання, що базується на збільшенні інвестицій, існують ще витрати пов'язані зі спадною віддачею від інвестицій (капіталу). У міру зростання запасу капіталу додатковий випуск, що здійснюється за допомогою додаткових інвестицій, зменшується. Через спадну віддачу від капіталу збільшення заощаджень та інвестицій призведе до більш високих темпів зростання лише на певний початковий період часу, проте зростання уповільнюватиметься у міру накопичення більш високого рівня запасу капіталу в економіці. Отже, зростання норми заощаджень забезпечить лише тимчасовий ефект прискорення темпів економічного зростання. Таким чином, у довгостроковому періоді вища норма заощаджень приведе до вищого рівня продуктивності праці та доходу, але не до прискорення темпу зростання цих показників. Останній ефект зможе забезпечити лише технологічний прогрес.

Урахування феномену спадної віддачі від капіталу дозволяє зробити ще один важливий висновок: додаткове збільшення інвестицій у бідній країні прискорить темпи зростання більшою мірою, ніж таке ж збільшення в розвинутій країні, тобто це означає, що слаборозвинуті країни мають передумови для прискореного економічного зростання. Це явище отримало назву «ефект швидкого старту». Для розвинутих країн характерна висока технічна оснащеність виробництва. У зв'язку з цим навіть істотний приріст капіталу, що припадає на одного робітника, не призведе до помітного приросту продуктивності праці. Внаслідок цього, незважаючи на однакову норму нагромадження, країни, що розвиваються, спромагаються досягти вищих темпів розвитку, ніж розвинуті країни. Наприклад, впродовж останніх трьох десятиліть в США та Південній Кореї частка інвестицій у ВВП була приблизно однаковою, при цьому темпи економічного зростання у США склали в середньому 2%, а в Південній Кореї – 6%. Напередодні кризи 2008 р. частка інвестицій у ВВП країн, що розвиваються, складала 29, а у розвинутих – 21%. Протягом двох років кризи інвестиції в країнах, що розвиваються, залишилися приблизно на тому ж рівні, а в розвинутих країнах впали до 17% ВВП, при тому що розвинуті країни потребують значно більших інвестицій для підтримки капіталу через більший розмір самого нагромадженого капіталу.

Розрахунки за паритетом купівельної спроможності, здійснені Світовим банком, показують, що у країнах, що розвиваються, курси валют є заниженими приблизно у два рази, а в розвинутих країнах знаходяться приблизно на рівні долара. Занижений курс національної валюти дозволяв країнам, що розвиваються, мати профіцит торговельного балансу на рівні 4,1% до ВВП в останні передкризові роки, тоді як розвинуті країни мали дефіцит на рівні 1,7% до ВВП [4].

Світовий торговельний дисбаланс складав щороку близько півтрильйона доларів, і його вектор на сьогодні є од-

нозначним: торговельна експансія країн, що розвиваються, на ринки слаборозвинутих і розвинутих країн. Таким чином, існуючий дисбаланс світової торгівлі означає, що розвинуті країни поступаються темпами свого економічного зростання країнам, що розвиваються, заради збільшення споживання населення. Тобто для країн, що розвиваються, є характерним швидке економічне зростання з високою часткою інвестицій та заниженим курсом національної валюти, для розвинутих – повільне зростання з високою часткою споживання та завищеним валютним курсом. Найбільш яскравим прикладом першої моделі є Китай, де заощадження тільки протягом 2000–2008 рр. збільшилися з 37,7 до 51,4% ВВП, а рівень інвестицій – з 35,3 до 43,5% [6]. Приватне споживання в цій країні залишається дуже низьким та складає сьогодні близько 35%.

Згідно з даними ОЕСР та ООН у більшості розвинутих країн частка приватного споживання у ВВП знаходиться у діапазоні від 45 до 65%, а в США – досягає 70% (рис. 1).

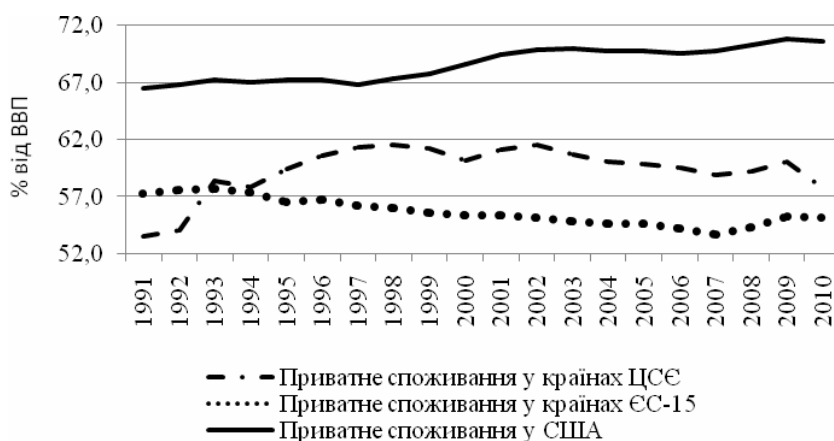

Рис. 1. Приватне споживання у країнах ЦСЄ порівняно з промислово розвинутими економіками світу

Якщо додати до цього ще й споживання соціальних послуг державою, фактичне споживання домогосподарств в більшості країн – членів ОЕСР виявиться на рівні 70%, а в США – майже 90%. Таким чином, для ліберальної «американської» моделі розвитку еконо-

міки є характерною частка приватного споживання у ВВП майже 70%, державного – 19%; в «моделі ЄС» вона є значно нижчою (54%), але суттєво вищою є частка державного споживання (21%) (рис. 2). У країнах ЦСЄ на початку 90-х рр. XX ст. позначилася стійка тенденція до збільшення частки кінцевого споживання у ВВП, яка тривала до 2000 р.

Проте необхідно відзначити, що підвищення частки кінцевого споживання у ВВП у країнах ЦСЄ на початку 90-х рр. мало відносний характер, оскільки відбувалося при зменшенні реального споживання населення та держави. У зв'язку з цим, стійке підвищення частки кінцевого споживання в суспільному продукті є суперечливим відображенням складних відтворювальних процесів у національному виробництві: з одного боку, воно є результатом швидкого падіння частки валового нагромадження, з іншого – більшої стійкості споживання на тлі загального падіння обсягів виробництва суспільного продукту в порівняних цінах. Крім того, послідовне збільшення частки послуг у ВВП у цьому ре-

гіоні певною мірою стабілізувало рівень кінцевого споживання і сприяло зростанню його частки в суспільному продукті.

На новому етапі розвитку регіону має здійснитися перехід до якісно нової динаміки суспільного продук-

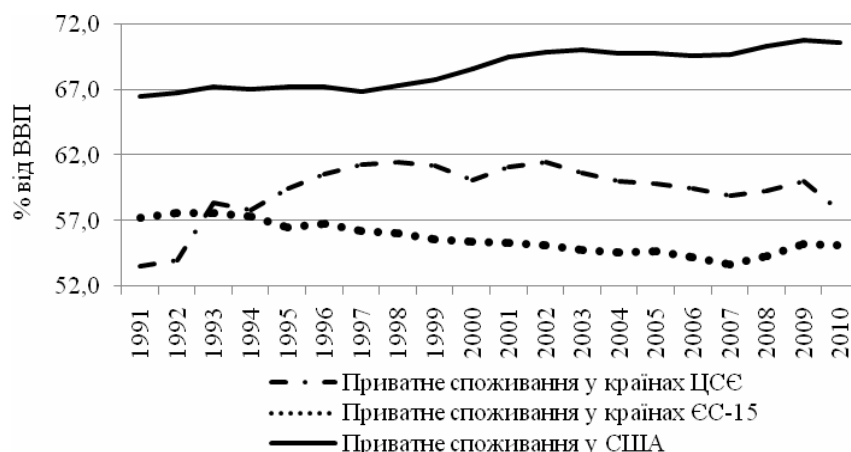

Рис. 2. Державне споживання у країнах ЦСЄ порівняно з промислово розвинутими економіками світу

ту та виробництва, коли при зростанні суспільного виробництва буде досягнута стабілізація частки кінцевого споживання при зростанні реального споживання домогосподарств та держави. Як свідчить досвід розвинутих держав, саме така пропорція є характерною для соціально-стійких економік (рис. 3).

Протягом останніх років перед кризою 2008 р. частка споживання домогосподарств у ВВП склала майже 59–60%, частка державного споживання – 18–19% (рис. 4).

Розглянемо динаміку ще одного важливого макроекономічного показника – норми валового нагромадження.

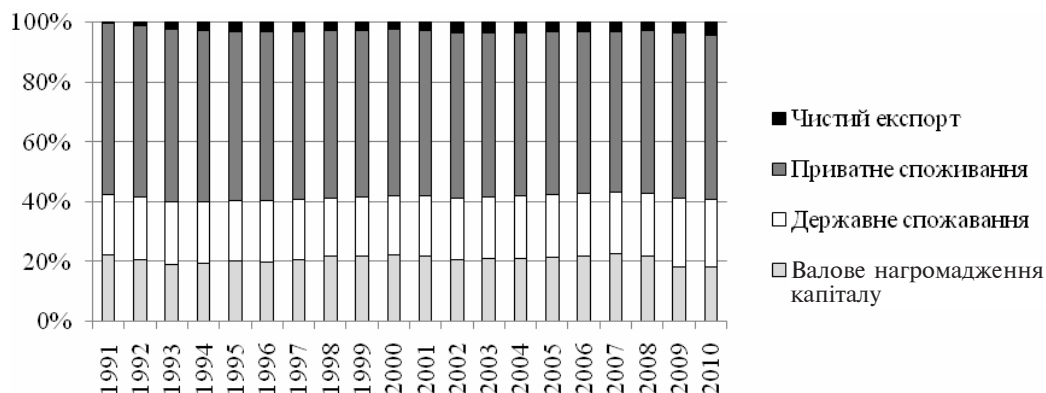

Рис. 3. Структура ВВП за витратами у країнах ЄС-15

Починаючи з 2003 р., частка приватного та державного споживання у ВВП країн ЦСЄ скорочувалася з 60,1 у 2003 до 58,2% у 2008 р. та з 20,2 в 2003 до 18,5% в 2008 р. відповідно, що супроводжувалося збільшенням частки валового нагромадження капіталу та імпорту у ВВП [5]. Єдиною країною регіону, де протягом цього періоду частка приватного споживання у ВВП продовжувала неухильно зростати, була Україна.

Нагромадження передбачає трансформацію заощаджень в елементи продуктивного капіталу. Таким шляхом у процесі нагромадження капіталу формуються науковий потенціал та матеріально-технічна база.

Чи потрібна для високих темпів економічного зростання висока норма валового нагромадження? Очевидно, так. Підтвердженням тому є факт наявності тісної кореляції між нормою валового нагромадження та динамікою ВВП

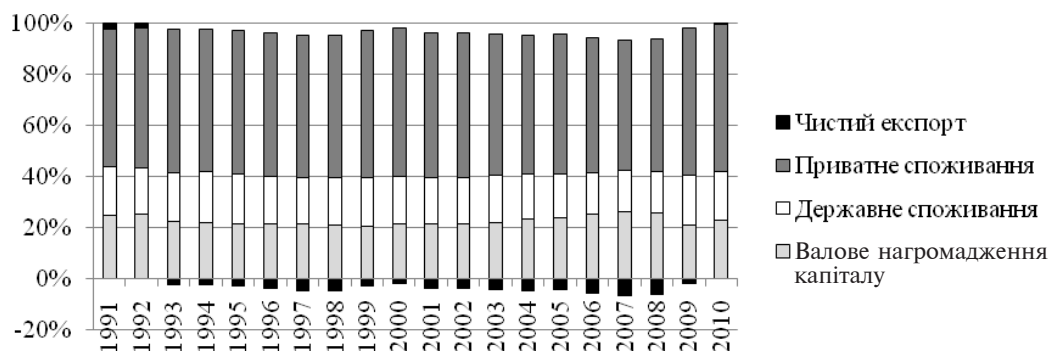

Рис. 4. Структура ВВП за витратами у країнах ЦСЄ

у країнах, що швидко розвиваються, про що вже згадувалося вище. Так, висока норма валового нагромадження (35% у 70-х рр. та майже 30% у 80-х рр.) зумовила високі темпи економічного зростання Японії, а потім ще чотирьох азійських «тигрів» – Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру та Гонконгу, що дозволило цим країнам вийти на високий рівень економічного розвитку. Норма на-

громадження країн ЦСЄ поступово зростала протягом останніх двох десятиріч аж до появи глобальної економічної кризи у 2008 р. (табл. 1). Треба зазначити, що вона вища, ніж у розвинутих країнах, але нижча за аналогічні показники нових індустріальних країн.

Розглянемо динаміку останнього компонента ВВП за витратами – чистого експорту. Як відомо, якщо випуск пе-

Таблиця 1

Норма нагромадженні основного капіталу в різних регіонах світу, % до ВВП*

Регіон/країна	1991–2000 рр.	2000–2007 рр.
Світ у цілому	22,2	21,4
ЦСЄ без Сербії	23,6	25,7
ЄС-15	20,7	21,4
Середній Схід та Північна Африка	25,9	25,9
Африка південніше Сахари	17,4	18,7
Східна Азія та Тихоокеанський регіон	36,0	35,9
Європа та Центральна Азія	23,6	21,5
Латинська Америка і Карибський басейн	20,3	19,9
Бідні країни з великою заборгованістю	17,5	19,9
Південна Азія	22,8	28,8
ОЕСР	21,4	20,6
Розвинуті країни, які не входять до ОЕСР	25,4	21,4
Єврозона	21,1	20,8
США	18,5	18,6
Японія	28,4	23,8
Канада	19,2	21,0
Азійські тигри**	33,0	25,0
Китай	39,0	40,9
Індія	23,6	30,9
Бразилія	18,6	16,8
Туреччина	23,1	19,8
Таїланд	34,4	26,4
Малайзія	35,8	22,9
Філіппіни	22,1	16,7
Мексика	23,0	23,9
ПАР	16,5	17,9

*Розраховано за даними Світового банку.

**За винятком Тайваню.

ревищує внутрішні витрати, країна має можливість експортувати цю різницю, і тоді експорт перевищить імпорт, а величина чистого експорту буде зі знаком «плюс». Навпаки, якщо випуск є недостатнім для покриття внутрішніх витрат, імпорт перевищить експорт, і величина чистого експорту буде зі знаком «мінус». Нижче наведено графік, що ілюструє динаміку показника в різних групах країн (рис. 5).

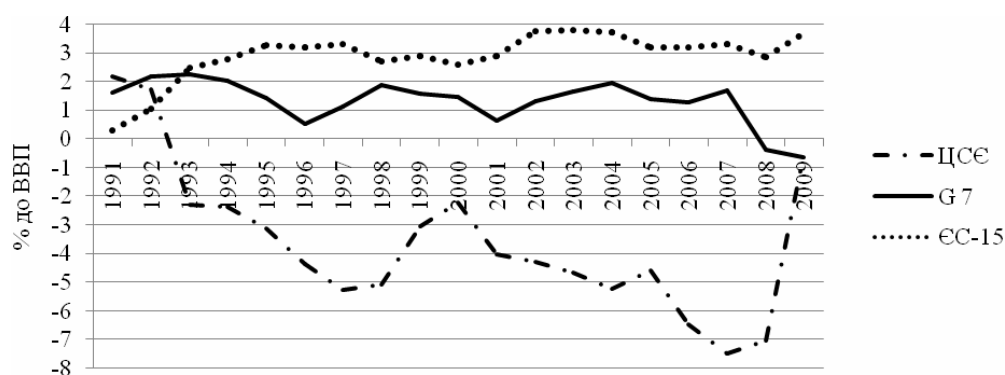

Рис. 5. Частка чистого експорту у ВВП країн ЦСЄ порівняно з промислово розвинутими країнами

Аналіз даних дозволяє зробити висновок, що в розвинутих країнах, які мають позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу, частка чистого експорту у ВВП не перевищує 3–4%. Ситуація в країнах ЦСЄ кардинально інша. Переважна частина країн регіону мала негативний чистий експорт упродовж усього постсоціалістичного періоду свого існування, що свідчить про перевищення імпорту над експортом. Винятком становили Росія, де позитивне значення показника пояснюється специфікою статусу країни-експортера енергоресурсів, та Україна, де позитивне сальдо торгового балансу збільшувалося у міру зростання обсягів експорту та світових цін на метал. Нині значну частину ВВП у Росії становить чистий експорт, якому відповідає передача заощаджень зовнішньому світу або у формі вивезення капіталу, або у формі накопичення централізованих валютних резервів. Оскільки чистий експорт є вирахуванням з потенційного фонду споживання та накопичення, його занадто висока питома

вага та вивіз капіталу, що йому відповідає, уповільнюють можливі темпи зростання та підвищення рівня життя. Разом з тим, на думку багатьох експертів [1; 2; 3], збільшення чистого експорту може стати «локомотивом» майбутнього економічного зростання країн регіону.

Що стосується України, то вона останніми роками перед кризою 2008 р., як багато інших країн регіону, нарощувала споживання прямолінійним на-

рощуванням імпорту, що супроводжувалося зростанням зовнішнього боргу (рис. 6).

Найбільші темпи зростання споживання населення у 2007 р. спостерігалися у Росії, Україні, Білорусі та країнах Балтії. В усіх перелічених країнах регіону, за винятком Білорусі, спостерігалось найбільше падіння ВВП у 2009 р.

Як свідчить статистика, основним компонентом зростання ВВП у фазі підйому в країнах ЄС-15 є кінцеве споживання. Інвестиції та чистий експорт також сприяли позитивній динаміці в цих країнах (рис. 7).

Прискорення темпів зростання ВВП у країнах ЦСЄ упродовж 2001–2008 рр. відбувалося за рахунок збільшення внутрішнього попиту та валового нагромадження основного капіталу (рис. 8). Їх внесок у зростання ВВП в середньому за цей період склав 4,8% (4,4% припало на споживання домогосподарств та 0,4% на державне споживання) та 2,6% відповідно, тоді як внесок чистого експорту був негативним (–1,6)%. Величина негатив-

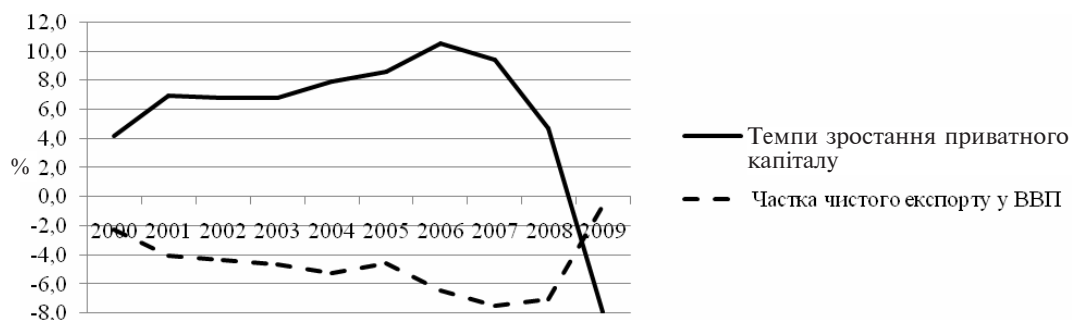

Рис. 6. Динаміка темпів зростання приватного споживання та частки чистого експорту у ВВП в Україні

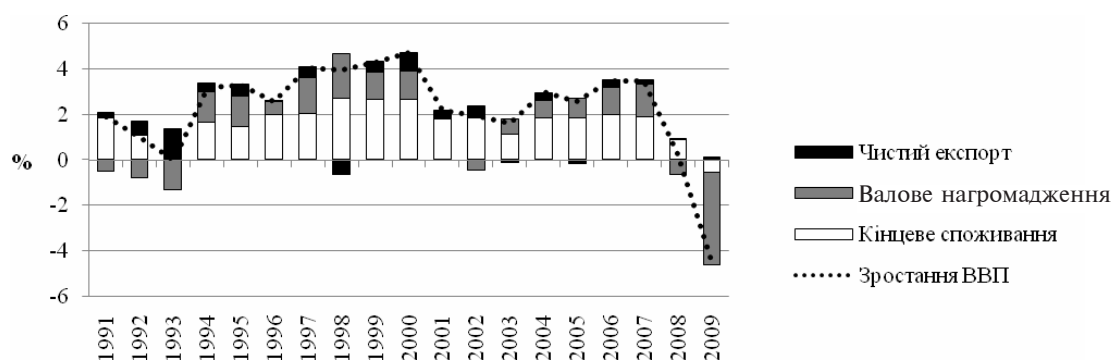

Рис. 7. Внесок компонентів у зростання ВВП у країнах ЄС-15

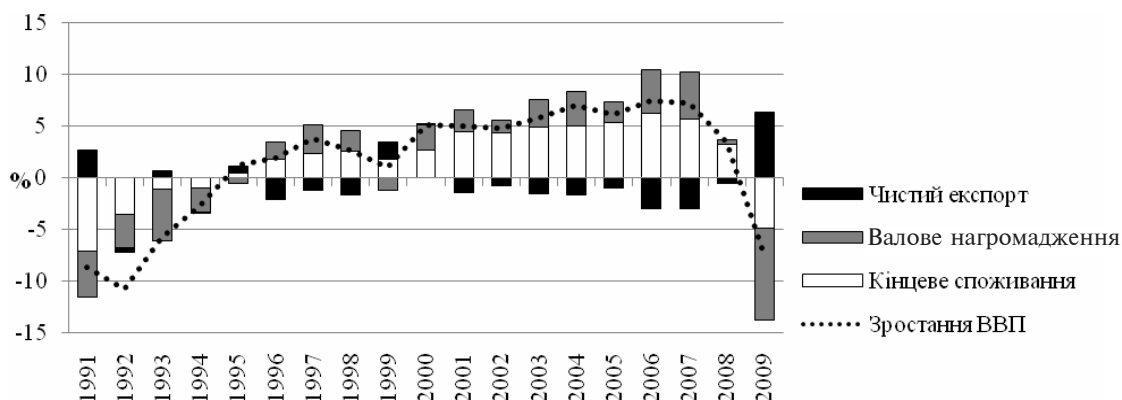

Рис. 8. Внесок компонентів у зростання ВВП у країнах ЦСЄ

ного чистого експорту поступово збільшувалася, забезпечуючи відповідний негативний внесок у динаміку ВВП.

Сьогодні темпи економічного розвитку країн ЦСЄ багато в чому визначаються структурною адаптацією до нової реальності та пошуком нового місця в міжнародному поділі праці. Лібе-

ралізація зовнішньої торгівлі мала неоднозначний вплив на структурні зрушення в економіці регіону. Високий ступінь відкритості економік мав посилити конкуренцію та сприяти вільному ціноутворенню. Проте різке скорочення внутрішнього попиту та втрата традиційних зовнішніх ринків збу-

ту змусили уряди багатьох країн регіону вжити заходів щодо захисту національного ринку та посилення регулювання зовнішньоторговельної діяльності, що відобразилося у зростанні темпів експорту. Однак, незважаючи на високі темпи зростання експорту в країни ЄС, імпорт з них зростає випереджальними темпами, що обумовило несприятливий зовнішньоторговельний баланс по регіону впродовж багатьох років. Як свідчить практика, експортоорієнтоване економічне зростання суттєво залежить від кон'юнктури на світових ринках і, як правило, потребує істотних державних субсидій. У зв'язку з цим економічне зростання, що мало місце в країнах ЦСЄ аж до 2008 р., оцінювалося багатьма експертами дуже стримано. Аналіз джерел зростання дозволяє зробити висновок, що воно не мало міцної основи та не могло служити основним критерієм результативності процесу трансформації.

Висновки. Резюмуючи вищесказане, хочеться відзначити, що сьогоденні проблеми регіону ЦСЄ мають стати уроком для інших країн з ринками, що розвиваються. Модель економічного зростання регіону — зростання за рахунок боргів при низьких накопиченнях — має бути переглянута, виробництво повинне працювати не лише на експорт, але й на національних споживачів.

Список використаної літератури

1. China and Central and Eastern European Countries: Regional Networks,

Global Supply Chain, or International Competitors? — The World Bank Development Research Group Trade Team, 2008. — 45 p.

2. Regional economic outlook: Europe: building confidence. — Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2011. — 114 p.

3. Which Growth Model for Central and Eastern Europe after the Crisis? — Kompetenzzentrum «Forschungsschwerpunkt Internationale Wirtschaft» Research Centre International Economics. FIW Policy Brief No. 4, May 2010. — 13 p.

4. Balance of Payments Statistics [Електронний ресурс]: International Monetary Fund. World Economic Outlook Database September 20, 2011. — Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/index.aspx>

5. GDP: Expenditure Approach, in International Comparable Prices, by Expenditure, Country/Region and Year [Електронний ресурс]: United Nations Economic Commission for Europe. UNECE Statistical database. — Режим доступу: <http://w3.unece.org/prxweb/?lang=1>

6. External Debt Statistics [Електронний ресурс]: The World Bank. World Development Indicators (WDI)&Global Development Finance (GDF). — Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>

В статье освещен спектр вопросов, отражающих перспективы экономического развития стран ЦВЕ, проанализирован вклад различных компонентов в рост ВВП.

Ключевые слова: страны Центральной и Восточной Европы, экономический рост, структура ВВП, уровень частного потребления, уровень государственного потребления, норма накопления основного капитала, чистый экспорт.

The article examines the variety of issues which reflect the economic prospects for the CEE countries and contains the analysis of various components contribution to GDP growth.

Key words: countries of Central and Eastern Europe, economic growth, GDP structure, private consumption level, government consumption level, capital formation rate, net exports.

Надійшло до редакції 07.09.2011